

Espanjan sisällissota aikalaiskokemuksen, muistamisen ja tutkimuksen kohteena

Sodan monet merkitykset

Kulttuurihistorian oppiaine järjesti huhtikuussa 2014 Espanjan sisällissodan seminaaripäivän Turun yliopistossa. Seminaarin teemasta tuli paljon ajankohtaisempi ja koskettavampi kuin olimme ajatelleetkaan sitä edellisenä syksynä suunnitellessamme. Keväällä 2014 Venäjä miehitti Krimin, eikä mennyt kauan, kun taistelut alkoivat Ukrainan valtion itäosissa. Tiedotusvälineet kertoivat tulituksista, pommituksista ja siviiliuhreista. Vaikka ajallista etäisyyttä Espanjan tapahtumiin on lähes 80 vuotta, kyse on taas eurooppalaisesta konfliktista, joka uhkaa kehittyä sisällissodaksi.

Espanjan sisällissota käytiin vuosina 1936–1939 Espanjan toisen tasavallan hallituksen ja kenraali Francon johtamien kansallismielisten kapinallisten välillä. Sodasta tuli 1930-luvun maailmanlaajuisen aatteellisen ja poliittisen kamppailun symboli.¹ Siitä tuli kansainvälinen sota myös siksi, että Italia, Saksa ja Portugali tukivat Francoa, Neuvostoliitto ja Meksiko tasavaltalaisia. Espanjassa taistelivat vastakkain fasistit, natsit, sosialistit, kommunistit ja anarkistit – jälkimmäiset välistä myös keskenään. Tuhansittain vapaaehtoisia lähti 55 maasta taistelemaan kummallekin puolelle aatteellisista syistä ja myös siksi, että Euroopan demokratiat noudattivat virallisesti puuttumattomuusperiaatetta.

Sodan monimerkityksisyys käy ilmi ristiriitaisista luonnehdinnoista, joita siitä on esitetty. Monet tasavallan puolelle asettuneet

aikalaiset nimittivät sisällissotaa uuden suursodan esinäytökseksi ja tajusivat pian turhautuneina, etteivät Iso-Britannian, Ranskan ja Yhdysvaltojen poliittiset päättäjät aikoneet tehdä mitään sodan tukahduttamiseksi. Esimerkiksi kirjeenvaihtajana Espanjan sisällissodassa toiminut yhdysvaltalainen Martha Gellhorn kirjoitti, että läntisten demokratioiden velvollisuus olisi ollut avustaa Espanjan nuorta demokratiaa, mutta ne odottivat liian kauan, jolloin inhimillisen kärsimyksen hinnasta tuli ”sanoin kuvaamatomasti suurempi”.²

Aikalaisille Espanjan sisällissodasta tuli eräänlainen ”pyhä sota”, jonne lähdettiin puolustamaan itselle koettuja tärkeitä aatteita ja arvoja. Tasavaltalaiset näkivät Espanjan sisällissodan nimenomaan fasismin ja demokratian välisenä taisteluna, mutta eräät poliittiset kommentaattorit myös vanhakantaisen feodalismin ja nykyaikaista edistystä ja vapautta ilmentävän demokratian välisenä kamppailuna. George Orwell totesi monen puhuttamansa vapaaehtoisen lähteneen mukaan taistellakseen fasismia vastaan ja ”yleisen kunniallisuuden tähden”.³

Francon kansallismieliset kapinalliset ja heidän kannattajansa näkivät Espanjan sisällissodan järjestäytyneen yhteiskunnan ja kristillisen kirkon puolustussotana bolsevikkien murhanhimoa ja hävitysvimmaa sekä Neuvostoliiton johtamaa maailmanvallankumousta vastaan, jonka he katsoivat olevan aluillaan Espanjassa ja leviävän sieltä muualle. Neuvostoliiton päämääränä taas on nähty halu pitää Espanjan tasavalta otteessaan suitsimalla tasavaltalaisten anarkistien vallankumouspyrkimykset ja nujertamalla trotskilaisuus. Kataloniassa anarkistit katsoivat aloittaneensa vallankumouksen, ja he olivat siirtyneet todelliseen tasavertaisuuden ja toveruuden aikaan.⁴

Espanjan sisällissotaa on luonnehdittu myös propagandasodaksi. Propaganda sai monia muotoja, sen avulla vedottiin ihmisten ajatteluun ja tunteisiin sodan osapuolia kohtaan. Kun vastapuoli esitettiin kauhistuttavana, esitettiin oma puoli ihailtavana ja sankarillisena. Kamppailun osapuolet levittivät omaa sanoamaansa julisteiden, lehtien ja kovaäänisten avulla. Propaganda-

aineistoja levitettiin myös ulkomaille sympatian ja aineellisen tuen saamiseksi.

Antony Beevor on osoittanut kansallismielisten väittäneen, että elämä tasavaltalaisalueella oli jatkuvaa pappien, nunnien ja viattomien joukkomurhaa. Tasavaltalaiset puolestaan syyttivät kansallismielisiä vangittujen kidutuksista ja teloituksista, silpomisista ja teurastuksista. Tosiasia oli, että kansalliset joukot teloittivat enemmän tasavaltalaisia kuin tasavaltalaiset kansallisia. Kumpikin puoli katsoi edustavansa länsimaista sivistystä ja suojelevansa kulttuuria. Kumpikin syytti toista näiden arvojen ja niitä ilmentävien muistomerkkien ja taidearteiden systemaattisesta tuhoamisesta. Kumpikin houkutteli vastapuolen sotilaita karkaamaan omalle puolelle.⁵

Sotaa on kutsuttu myös yhdeksi ensimmäisistä, jossa tuhoaminen oli totaalista ja kohdistui koko väestöön. Tämä järkytti aikalaisia, etenkin kun sodasta tuli myös siihen mennessä yksi parhaiten dokumentoiduista ja tiedotetuista sodista. Susan Sontagin sanoin Espanjan sota oli ensimmäinen, joka on ”todistettu”, raportoitu modernissa mielessä: suuri määrä ammattikuvaajia oli rintamalinjoilla ja pommituksissa, ja heidän ottamansa kuvat nähtiin pian lehdissä. Julmuudesta kertovat kuvat olivat harvinaisia tuolloin. Ne olivat eräänlaista luvatonta tietoa, Sontag painottaa.⁶

Lehtimiesten, kirjailijoiden ja taiteilijoiden sota

Tasavaltalaiset saivat runsaasti lehtimiehiä ja kirjailijoita puolelleen, ja tasavaltaa tukeneet lehdet julkaisivat Espanjan hallitusten propaganda-aineistoja. Neuvostoliiton ja länsimaiden reportterit Ilja Ehrenburgista ja Mihail Kolzovista Arthur Koestleriin ja Herbert Lionel Matthewsiiin kirjoittivat reportaasejaan lehdille. Monet konservatiivilehtienkin kirjeenvaihtajat alkoivat sympatisoida tasavaltalaisia. Tästä johtuu, että se, mitä on jäänyt jäljelle Espanjan sisällissodan kokemuksesta, on voittopuolisesti tasavaltalaisten näkökulmasta ja ulkomaalaisten toimesta kirjattua.

Tällä on vaikuttanut vahvasti myös siihen tutkimukseen, mitä Espanjan sisällissodan tapahtumista on Espanjan ulkopuolella kirjoitettu. Asioita katsotaan kansainvälisin, useimmiten tasavaltalaisin silmin. Jopa tämän artikkelikokoelman tekstit ovat osa tätä traditiota.

Paul Preston on korostanut sitä, että kun kirjeenvaihtajat yrittivät vangita tarkkaan sen, mitä näkivät, heidän havaintonsa muuttuivat suuttumukseksi ja heidän myötätuntonsa kiihkeäksi uskollisuudeksi taistelijoita kohtaan. Louis Delaprée, *Paris Soir*in kirjeenvaihtaja, kirjoitti kahdeksan päivää ennen pommituksessa tapahtunutta kuolemaansa (joulukuussa 1936) rivit, jotka kuvaavat hänen puolustautumistaan niitä vastaan, jotka epäilevät hänen kirjoituksiaan propagandaksi:

Mikä sitä [nähtyä] seuraa ei ole syyttäjän toimintaa vaan kirjanpidollinen prosessi. Minä listaan raunioita ja lasken kuolleita, arvioin, paljonko on vuotanut verta. Minä olen nähnyt kaikki ne marttyyriksi tulleen Madridin kuvat, jotka nyt koetan laittaa silmien eteen, ja joita suurimmaksi osaksi on mahdoton kuvata. Pystyn olemaan uskottava. Minä vaadin, että minua uskotaan. Välitän vähät propagandakirjallisuudesta tai ministeriöiden kunnistelluista raporteista. En seuraa puolueiden enkä kirkkojen määräyksiä. Ja tässä tulee teille minun todistukseni. Vetäkää itse omat johtopäätöksenne.⁷

Länsimainen älymystö seurasi järkyttyneenä Espanjan uutisointia. Virginia Woolf luki Louis Delapréen tekstejä ja katseli lehtien julkaisemia, Espanjan hallituksen lähettämiä valokuvia sodan uhreista. Niissä oli kaduilla makaavien siviilien ruumiita, joista ei voinut sanoa, olivatko ne miehiä vai naisia. Muodottomat mytyt olisivat voineet olla sikoja, mutta ne luultavasti olivat lapsia, kirjoitti Woolf ja tuomitsi väkivallan tarkoituksettomuuden ja kasvottoman julmuuden. Franco käytti maanmiehiinsä samoja keinoja kuin Marokossa värillisiin vihollisiin: pommituksia, kidutuksia ja teurastuksia. Käsitys sodasta oli muuttunut, se ulottui nyt sotilaiden lisäksi kaikkiin kansalaisiin, sen uhrit olivat nimettömiä ja usein myös tunnistamattomaksi silpoutuneita.

Valokuvat vahvistivat Woolfin ajatukset taistelujen epäoikeudenmukaisuudesta. Kun kohteena ovat siviilit, on kyseessä inhottava barbaria, ja se täytyy estää mihin hintaan tahansa. Woolf kirjoitti asiasta sodanvastaisen pamflettinsa *Three Guineas* vuonna 1938.⁸

Tieto sodan julmuudesta levisi maailmalle myös espanjalaisen taiteilijoiden töissä. Pablo Picasson *Guernicasta*, joka esiteltiin yleisölle Pariisin suuressa taidenäyttelyssä vuonna 1937, tuli nopeasti Espanjan sisällissodan siviiliuhrien ja raunioituneiden kaupunkien, tuhon ja kärsimyksen symboli.⁹ Katalonialaisen vallankumouksellisen, taiteilija ja runoilija Helios Gomezin ekspressionistiset työt levisivät grafiikan vedoksina ympäri läntisen maailman. Niitä painettiin vasemmistolaisiin kulttuurilehtiin, kuten suomalaiseen *Kirjallisuuslehteen* vuonna 1937. Kuvien aiheiden vastakkainasettelu oli selvä. Tasavaltalaiset Helios Gomez kuvasi kauniiksi, nuoriksi ja vahvoiksi: tasavaltalaiset talonpojat ja työläiset marssivat tarmokkaasti ja päättäväisinä pitkin teitä aseet olallaan. Vastapuolen sotilaat hän esitti rumina ja julmina. Hän kuvasi heidät epäjärjestyksessä olevaksi rykelmäksi, jossa sotilaiden kasvot vääristyivät vihasta (Kuvat 1 ja 2).¹⁰

Sodasta tuli nimenomaan kansainvälisten kirjailijoiden ja taiteilijoiden sota. Francon joukkoja tukivat muun muassa Ezra Pound, Gertrude Stein, Wyndham Lewis, Robert Brasillach ja Pierre Drieu La Rochelle. Myös monet katoliset kirjailijat ja intellektuellit tuomitsivat tasavaltalaisten kirkonvastaisuuden sekä pappien ja nunnien murhat. Heihin kuuluivat Evelyn Waugh, J.R. Tolkien, Carl Schmitt, Hilaire Belloc, Roy Campbell, Giovanni Papini ja Paul Claudel.

Tasavallan puolelle asettuivat muiden muassa John Dos Passos, Pablo Neruda, W. H. Auden, Stephen Spender, Cecil Day-Lewis, Herbert Read, Georges Bernanos, Antoine de Saint-Exupéry, Louis Aragon ja Paul Elouard. André Malraux kirjoitti taistelujen alkuvaiheesta romaanin *L'espoir* (*Toivo*) 1937, jossa hän asetti kansainvälisiin joukkoihin kuuluneet sosialisti-, kommunisti- ja anarkistisotilaat – monet heistä intellektuelleja – keskustelemaan vallankumouksesta ja sosialistisista tulevaisuuden mahdollisuuksista. Samalla hän kuvasi sodan ilmestyskirjamaisia kauhuja eri

Kuva 1. Kuvassa "Yhtyneet työläiset ja talonpojat" Helios Gomez kuvaa tasavaltalaisten joukkoja. Siinä erottuu monenlaisia kasvoja – espanjalaisia ja kansainvälisten prikaatien taistelijoita, talonpoikia ja työläisiä, silmälasipäisiä intellektuelleja, naisia ja miehiä. Kuva Kirjallisuuslehti 14–15, 1937, 217.

Kuva 2. "Siviilikaarti" välittää toisenlaisen tunnelman. Väkivaltaiset upseerit ovat sitoneet alastoman miehen käsistään. Mitä hänelle tapahtuu? Helios Gomezin taiteessa siviilikaartilaisten hatuista tulee mustan Espanjan symboli. Kuvien tarkoitus on tuoda verinen ja dramaattinen Espanja katsojan tuomittavaksi. Kuva Kirjallisuuslehti 14–15, 1937, 215.

aselajien kannalta näkemäänsä estetisoiden ja miesten toisiaan kohtaan tuntemaa lojaaliutta korostaen. Siitä tuli heti länsimaisen vasemmiston kultttiromaani, solidaarisuuden ja veljeyden symboli.

Ernest Hemingway puolestaan kirjoitti yksilön näkökulmasta romaanin *For Whom the Bell Tolls* (*Kenelle kellot soivat*) 1940, jonka päähenkilönä oli rintamalinjojen takana vihollisen rautaita räjäyttävä sissi. George Orwell kirjoitti osallistumisestaan anarkistisen Katalonian taisteluihin reportaasin *Homage to Catalonia* (*Katalonia, Katalonia*) 1938. Alkuvaiheen innostus anarkistien sankarillisesta vallankumouksesta vaihtui pettymykseksi ja epäluuloksi kommunisteja kohtaan. Orwell jatkoi näkemänsä sulattelua kriittisesti vielä romaaneissaan *Animal Farm* (*Eläinten vallankumous*) 1945 ja *Nineteen Eighty-Four* (1984) 1949. Kriittisimmän käsityksen kokemuksistaan esitti Orwellin maamies, kuvanveistäjä Jason Gurney muistelmillaan *Crusade in Spain* (1974) (*Ristiretki Espanjaan*). Hänen idealisminsa sortui sodan todellisuudessa ja tuloksena on tilitys, jossa saivat kuulla kunniansa niin huono sodanjohto kuin keskenään taistelevat tasavaltalaiset ja tasavaltalaisia sympatisoineet kirjailijat ja lehtimiehet.

Espanjan sodasta tuli monelle siellä taistelleelle ja taisteluista raportoineelle ”minun sotani”, joka ei unohtunut. Espanjasta tuli maa, joka vei heidän sydämensä. *New York Timesin* kirjeenvaihtaja, aluksi Francon joukkojen toimintaa raportoinut, sitten tasavaltalaisten puolelle siirtynyt ja myöhemmin kommunistisymptioistaan tunnettu Herbert Lionel Matthews korosti erityisesti Madridin vetovoimaa: ”Draama, jännitys, sähköistävä optimismi, näiden hullujen ja ihanien ihmisten taisteluhenki ja kärsivällinen rohkeus ovat asioita, joiden vuoksi kannattaa elää ja nähdä ne omin silmin.”¹¹

Toisen maailmansodan jälkeen Matthews kirjoitti ihannoiden, ettei mikään voi nostaa sodan kokeneita enää samoihin korkeuksiin, eikä enää voi tehdä mitään sen veroista, mitä he tekivät. Vuodet Espanjassa antoivat hänen elämälleen tarkoituksen, ne antoivat hänelle rohkeutta ja uskoa ihmisyyteen ja ne opettivat

mitä oli kansainvälisyys. Miehet olivat veljiä keskenään; kansakunnat, uskonnot ja rodut olivat vain ulkoista:

Enkä vain minä sano niin, vaan jokainen, joka eli tämän ajan espanjalaisten tasavaltalaisten kanssa. Sotilas tai lehtimies, espanjalainen tai amerikkalainen, britti tai saksalainen, ranskalainen tai italialainen, ei sillä ollut väliä. Espanja oli sulatusuuni, josta kuona paloi pois ja jäljelle jäi puhdasta kultaa.¹²

Alfred Kazin (1915-1998), Hannah Arendtin piiriin kuulunut amerikanjuutalainen kirjailija ja kriitikko, nimitti vielä myöhään 1980-luvulla Espanjan sisällissotaa sodaksi, jonka haavat eivät parannu. Hän kirjoitti paljon kriittisemmin kuin Matthews, mutta tunneside sotaan oli hänelläkin rikkumaton:

Espanja ei ole minun maani, mutta Espanjan sisällissota oli minun sotani. Sen aikana menetin ystäviäni. Menetin toivon, että Hitler voitaisiin pysäyttää ennen toista maailmansotaa. Menetin kaiken sen toleranssin kommunismia kohtaan, mitä oli jäljellä Moskovan näytösoikeudenkäyntien jälkeen. Siitä huolimatta Espanjan Tasavallan tuhoajat tulevat aina olemaan minun vihollisiani.¹³

Sodan haavat ja uusi muistojen sota Espanjassa

Sodan muistosta tuli kipeä Espanjan kansalle. Sisällissotaa ja sodan jälkeistä Espanjaa useissa tutkimuksissaan¹⁴ luodannut Helen Graham toteaa lakonisesti: ”Sotatoimet loppuivat 1. 4. 1939, mutta sitä seurannutta aikaa ei voi kutsua rauhaksi.”¹⁵ Väkivaltaisuudet jatkuivat. Hävinneet suljettiin kovin ottein yhteiskunnan ulkopuolelle ja heidät demonisoitiin anti-espanjalaisiksi, väittää Graham. Satoja tuhansia miehiä, naisia ja lapsia teljettiin vankiloihin, uudelleenkasvatuslaitoksiin, keskitysleireille tai työpataljooniin. Työpataljoonissa he korjasivat sodan tuhoja ja rakensivat muistomerkkejä Francon voittojen kunniaksi.¹⁶

Helen Graham puhuu sisäisestä maanpakolaisuudesta, joka kohtasi entisiä tasavaltalaisia. Heiltä kiellettiin pääsy valtion

virkoihin ja heidän lapsiltaan yliopistoihin. Vangittujen äitien lapset nimettiin uudelleen, ennen kuin heidät sijoitettiin kasvatuserheisiin, jotta siteet sukuihin ja menneisyyteen katkeaisivat. Tuhansia lapsia lähetettiin valtion laitoksiin, koska heidän perheitään ei pidetty kelvollisina kasvattajina. Lapsia syytettiin vanhempiensa teoista ja heidät saatiin tuntemaan itsenä arvottomiksi. Naapureita ja jopa perheenjäseniä rohkaistiin ilmiantamaan läheisiään tasavaltalaisuudesta. Tapettujen nimiä ei mainittu missään; he makasivat nimettömissä haudoissaan. Heidän kuolemaansa ei voinut julkisesti surra. Toisin oli kansallisten joukoissa kuolleiden laita: heidän nimensä kaiverrettiin kirkkojen seiniin. He olivat kaatuneet Jumalan ja Espanjan puolesta.¹⁷

Hiljaisuus laskeutui hävinneiden surun ylle. Perheillä oli tietoa kuolleista omaisista, mutta siitä ei puhuttu omaisten ja erityisesti lasten suojelemiseksi. Ihmiset vaikenivat 40 vuotta. Heidä vaadittiin hyväksymään se, ettei heidän menneisyyttään tai muistojaan julkisesti tunnustettaisi. Francolainen eliitti myöntyi kyllä ajan mittaan demokratian paluuseen, mutta edellytti vastineeksi poliittista armahdusta, joka perustettiin hiljaisuuden sopimukselle. Kansa tuki tätä sopimusta, koska pelkäsi vanhojen haavojen repimistä auki.¹⁸

Francon kuoltua vuonna 1975 alkoi asenneilmasto vapautua, ja seuraavalta vuosikymmeneltä alkoi sisällissodan jälkeisen sorron tutkiminen. Graham toteaa, että tieto kasvoi räjähdysenomaisesti, kun alettiin rekonstruoida minuutti minuutilta ja paikkakunta paikkakunnalta, mitä oli tapahtunut – ja kenelle. Nyt historia kerrottiin oikeilla nimillä ja toisin kuin Francon valtakaudella. Kun rikokset tunnustettiin julkisesti, saivat yksityiset ihmiset rauhan mielelleen ja saattoivat jatkaa elämäänsä.¹⁹

Helen Graham puhuu sisällissodan palauttamisesta muistetuksi ja tämän prosessin suuresta merkityksestä. Uuden vuosituhannen taitteen jälkeen on kirjaimellisesti kaivettu esiin tasavaltalainen muisto sisällissodan ajoista: DNA-testien avulla on selvitetty vainajien henkilöllisyyksiä. Kymmenet tuhannet perheet ovat pyytäneet saada selvyttä sukunsa uhrien kohtaloihin. Menneisyys on avautunut uudella tavalla kansalaisyhteiskunnan

toiminnan kautta ja sen omia kanavia pitkin, ei niinkään instituutioiden avulla. Asian ovat nostaneet esiin erityisen voimakkaasti toimittajat. Tiedotusvälineiden dokumenttiohjelmat kadotetuista lapsista ovat vedonneet katsojiin.

Tämä uusi käänne ei tarkoita kuitenkaan konsensusta. Helen Graham puhuu muistojen sodasta, joka alkoi, kun Pio Moa julkaisi vuonna 2003 sisällissodan myyteistä kirjan nimellä *Los mitos de la guerra civil*. Sen anakronistinen francolainen propaganda on osoitettu tavallisille lukijoille. Erityisesti nuoret ovat olleet siitä innostuneita, ehkä siksi, että kouluhistorian kuvaus 1930- ja 1940-luvun tapahtumista on ollut usein sirpaleista tai puuttunut oppikirjoista kokonaan.²⁰

Suomalaiset ja Espanjan sisällissota

Suomesta katsoen Espanjan sisällissota oli kaukainen asia ja Espanja huonosti tunnettu maa 1930-luvulla. Lähimmin se kosketti niitä noin kahta sataa vapaaehtoista suomalaista tai suomalaistaustaista, jotka lähtivät Suomesta, Yhdysvalloista ja Kanadasta paikan päälle. Suurin osa heistä liittyi tasavaltalaisten kansallisiin prikaateihin ja oli taustaltaan työläisiä, useimmat myös kommunisteja. Kansallisten puolelle päätyi 14 sotilasta.

Poikkeuksellisen vireää kiinnostusta Espanjan sisällissotaan osoittivat sodankäynnin teknologian kehitystä seuranneet suomalaiset. Espanjan siviilikohteiden tuhoiset pommitukset saivat muun muassa Akateemisen ilmansuojeluyhdistyksen kiinnittämään huomion ilmasodankäyntiin ja erityisesti ilmapuolustukseen ja valmistautumaan pahimman varalta. Kaupunkien evakuoitinta alettiin suunnitella ja ottaa selvää uusimman teknologian ilmapuolustuksesta (Kuva 3).

Virallinen Suomi oli puolueeton ja pidättäytyi julkisista kannanotoista Espanjan sisällissotaan. Yksityiset ihmiset ajattelivat sodasta oman maailmankatsomuksensa mukaisesti, mutta Suomen puoluepoliittinen lehdistö jakautui pelkistetysti siten, että Kansallisen Kokoomuksen lehdet kannattivat Francon kansal-

Kuva 3. Raunioitunut talo. ”Tällä hetkellä valmistautuu koko maailma tulevaan sotaan. Minkälaiseksi se muodostuu, siitä antaa käsityksen uusi sodankäyntiteoria *edotto masta hävityssodasta*.” Näin kirjoitettiin vuonna 1937 Akateemisen ilmansuojeluyhdistyksen julkaisemassa kirjassa *Ilmapuolustus sanoin ja kuvin*. Siinä julkaistiin neljä kuvaa Madridin ilmapommitusten tuhoista. Raunioituneen talon kuvan alla luki: ”Pommituksien tarkoitus on hävittäminen, häiritseminen ja vastustajan moraalin heikentäminen.” Kuva *Ilmapuolustus sanoin ja kuvin*. toim. Kalervo Elomaa. SKS:n kirjapaino 1937, 13, 82.

lismielisiä joukkoja ja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen lehdet tasavaltalaisia, mutta ei kuitenkaan Espanjassa taistelleita kommunisteja. Sosiaalidemokraattien vasen siipi ja erityisesti sen pieni vasemmistolainen älymystö yhdessä maanalaisten kommunistien kanssa oli tasavaltalaisten vankkumattomin ja kiihkein tukiryhmä Suomessa. Sen lehdissä kirjoitettiin usein Espanjan tilanteesta etenkin sodan toivoa herättävinä alkuvuosina.²¹

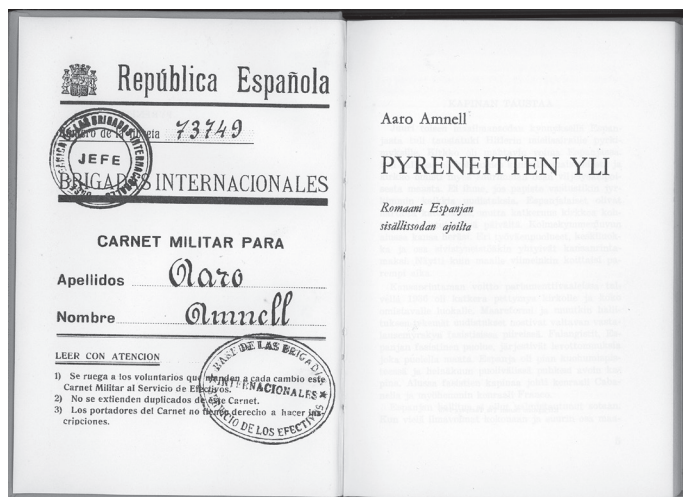
Francoa ihailtiin eniten Isänmaallisen Kansanliikkeen piirissä; useimmat oikeistolaiset näkivät hänet pikemminkin pienempänä pahana. He ajattelivat, että Espanjan tasavaltaa johdettiin Moskovasta ja että se oli maailmanvallankumouksen seuraava kohde. Tästä syystä tasavaltalaisten puolustaminen muodosti myös Suomen itsenäisyydelle turvallisuusriskin. Vasemmiston sympatioista Espanjan tasavaltaa kohtaan kirjoitettiin lehdissä ”Espanjantautina” ja pelättiin, että sotimassa olleet halusivat jatkaa taistelua Suomeen palattuaan. Jyrkimmin tasavaltalaisiin ja heidän sympatisoijiinsa suhtautuivat IKL:n kannattajat. Näiden näkemyksissä Francon joukot puolustivat hyvää pahaa vastaan. Ne puolustivat espanjalaista yhteiskuntaa tilanteessa, jossa bolsevikit hävittivät sitä ja lietsoivat vallankumousta. Espanjan tasavalta oli heidän katsannossaan Neuvostoliiton kommunismin ja juutalais-marxilaisen salaliiton etäpesäke.²²

Vasemmistolaisin kulttuurilehdistö reagoi Espanjan sodan käännteisiin samoin kuin muissakin maissa: kirjoittamalla ja toimimalla tasavaltalaisten puolesta, keräämälle näille avustuksia ja koettamalla omalta osaltaan viedä tasavaltalaisten asiaa eteenpäin. Tietoa Espanjasta saatiin myös suoraan, sillä suomalaiset vapaaehtoiset lähettivät rintamakirjeitä ja sotapäiväkirjaansa omaisilleen ja niitä julkaistiin lehdissä. Näin suomalaisetkin saivat omat ”sotakirjeenvaihtajansa”, niin harrastelijakirjoittajia kuin nämä – esimerkiksi Paavo Pajunen ja Lauri Vilenius – olivatkin.

Kotiin palanneiden, tasavaltalaisten puolella taistelleiden suomalaisten muistelusta julkaistiin kirja *Suomen pojat Espanjassa* (1939). Teoksen toimituskunnan muodostivat samat vasemmistointellektuellit, jotka olivat kirjoittaneet lehtiinsä Espanjan tasavallan puolesta. Kokoelman teksteistä osa oli jo julkaistuja

matkakirjeitä ja päiväkirjakatkelmia, osa heti Suomeen paluun jälkeen kirjoitettuja muistoja. Kokoelma on moniäänisyydessään vaikuttava kuvaus sodan ihanteellisuudesta ja todellisuudesta, voittojen ja tappioiden hetkistä. Se on ruohonjuuritason todistusta sodan kovuudesta ja myös kunnianosoitus Espanjassa kaatuneille. Jokaisesta henkensä menettäneestä kirjoitettiin muistosanat kirjan loppuun. Amerikansuomalaiset tekivät vastaavan kirjan omille veteraaneilleen, K. A. Heikkisen toimittaman *Meidän poikamme Espanjassa* (Finnish Workers Federation, U.S.A. Inc. Publishing Department 1939).

Seuraavana vuonna julkaisi Francon joukoissa taistellut Carl von Haartman päiväkirjamuistiinpanoista toimittamansa kirjan *Francon armeijasta Kollaarjoelle* (1940). Siinä hän kertoo taisteluista ja haavoittumisistaan, monista haasteellisista tehtävistään upseeristossa ja yläluokkaisesta elämästään loma-aikoina. Näkökulma tapahtumiin on toinen kuin tasavaltalaisten puolella taistelleilla työläisillä. Teoksia onkin kiinnostavaa lukea rinnakkain.

Kuva 4. Aaro Amnell julkaisi vuonna 1974 Espanjan vuosistaan romaanimuotoisen muistelmateoksen *Pyreneitten yli*. Kirjan nimisivua somistaa Amnellin Espanjan tasavallan kansainvälisten prikaatien sotilaspassi.

Espanjassa taistelleen Paavo Pajusen puoliso Jenni Pajunen julkaisi vuonna 1976 kirjan *Espanja, sinä nuoruutemme*. Kirjan tavoitteena oli kertoa Paavo Pajusen ja tämän tovereiden näkökulmasta Espanjaan lähdöstä, siellä olost ja paluusta. Lisäksi kirja kertoo siitä, minkälaista heidän elämänsä oli kommunistisina työläisinä ja pariskuntana Espanjan sisällissodan aikaan. Jenny Pajunen tilittää myös omaa haluaan lähteä taistelemaan yhdessä miehensä kanssa, niin nainen kuin olikin. Toimittajana työskennellyt Pajunen käytti monenlaista lähdeaineistoa kirjassaan. Hän referoi ja siteerasi puolisonsa kirjeitä ja sotavuosien lehtikirjoittelua. Hän keräsi muistitietoa muilta Espanjan sisällissotaan lähteneiltä ja luki kaiken, mitä sodan vaiheista löysi. Teoksesta tuli sekä omakohtainen että reportaasinomainen kollaasi Espanjan sisällissodan vuosista. Kirjasta näkyy, kuinka suuri merkitys Espanjan sisällissodalla Pajusille oli: se oli heidän nuoruutensa huippukohta. Nimen teokselleen Jenni Pajunen otti Nazim Hikmetin runosta ”Espanja”, jonka Brita Polttila oli kirjan kirjoittamisaikaan suomentanut:

Espanja, sinä nuoruutemme, /Espanja, sinä sydämissämme puhjennut tumma ruusu, /Espanja, sinä ystävyyskämme kuolema yössä, /sinä ystävyyskämme katoamattoman toivon loisteessa, /sinun öljypuusi runneltiin, sinun maatasi raastoivat tuhannet haavat...

Muistelutoiminta on ollut suosittua erityisesti Iso-Britanniassa, Irlannissa ja Yhdysvalloissa, jossa kansainvälisten prikaatien muistoa on vaalittu vuosittaisissa tapaamisissa, konserteissa ja tieteellisissä konferensseissa, ja joissa organisoitua toimintaa on tukenut myös vuonna 2002 perustettu The International Brigade Memorial Trust (Kuva 6). Yhdysvalloissa Abraham Lincoln -prikaatin veteraaneilla on jopa oma lehti, *The Volunteer*, joka julkaisee uusinta tietoa Espanjan sisällissotaa koskevasta tutkimuksesta.

Jyrki Juusela laaja tutkimus *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa* (2003) on tähän mennessä kokonaisvaltaisin kartoitus suomalaisten osallisuudesta sotaan. Hän kokoaa siinä yhteen ennen julkaistun tiedon ja omat tutkimustuloksensa ja esittää kokonais-

Kuva 5. Suomalaiset Espanjan tasavallan puolesta taistelleet kokoontuneina Lauri ja Lempi Vileniuksen kotiin 20 vuotta Espanjaan lähdön jälkeen. Taustalla Espanjan naisten lahjoittamat Etelä-Katalonian ja Espanjan tasavallan liput. Vasemmalta Eino Laakso, Tauno Erkkilä, Onni Hukkinen, Sulo Paaso, Arvo Ojanen, Erkki Lojander, Ensio Andersson, Jenny Pajunen, Tuure Léhen, Olavi Åhman, Lasse Heikkinen, Arvi Pekkalin, Paavo Koskinen, Armas Leppänen, Henry Jansson, Lauri Vilenius, Eero Hautojärvi, Jarno Pennanen, Einari Ketola, Antti Hyvönen.

Kuvaan liittyvä teksti antaa ymmärtää että kyse oli yksittäisestä ja epävirallisesta Espanjan sodan veteraanien kokoontumisesta, muistelemista ja yhdessäolosta. Myöhemmistä tai aiemmista kokoontumisista ei ole tietoja, ehkä niitä ei ole ollutkaan. Jenny Pajunen ei sellaiseen kirjassaan viittaa, ei myöskään Jyrki Juusela. Kansainvälisten prikaatien muistoa ei Suomessa ole vaalittu monien muiden maiden tapaan. Vuosipäiviä toki juhlistettiin, esimerkiksi Kansan Uutiset omisti 18.7.1976 (40 vuotta Espanjan kansalaissodan alkamisesta) kokonaisen aukeaman suomalaisten Espanjan kävijöiden muistoille. Vuonna 1961 järjestettiin sodan alkamisen 25-vuotismuistojuhla jossa puhuivat Tuure Léhen ja Elvi Sinervo.²³ Kuva Kansan Arkisto, Jenny Pajusen kokoelma.

Kuva 6. Ruudunkaappauskuva The International Brigade Memorial Trust kotisivusta, <http://www.international-brigades.org.uk/>.

näkemyksensä sisällissodan syistä, sen kansainvälisestä kontekstista, sodan toimijoista niin Suomessa kuin muuallakin, tapahtumien etenemisestä, suomalaisten sotaan lähtemisestä, perillä olemisesta, taisteluista, vangitsemisista ja takaisin paluusta. Teoksen keskiössä ovat tasavaltalaisten puolella olleet suomalaiset, mutta myös francolaiset saavat huomiosta osansa. Juusela esittelee kaikki Suomesta sotaan lähteneet miehet ja kertoo näiden vaiheista ja kohtaloista.²⁴

Näkökulmia Espanjan sisällissotaan

Espanjan sisällissotaa voi tutkia monesta näkökulmasta. Siitä voi tehdä vertailevaa tutkimusta. Sitä voi lähestyä niin yksilöiden kuin joukkojen näkökulmasta, henkilökohtaisesta tai kollektiiv-

visesta osallisuudesta sotaan. Niin sanotun uuden sotahistorian lähtökohdista voi kysyä, mitä sota on aikoinaan kokijoilleen merkinnyt, ja mitä se merkitsee nyt. Espanjan sisällissodan muistelu jatkuu edelleen ja saa erilaisia merkityksiä kuin sodan jälkeen.

Espanjan sisällissodan tutkimus on monitieteistä ja tieteiden välistä: luonnontieteilijät ja humanistit, oikeustieteilijät ja historioitsijat tekevät työtä yhdessä. Eikä tarvitse olla poliittisen historian tutkija voidakseen lähestyä Espanjan sisällissotaa. Sota ovat dokumentoineet kirjailijat, taiteilijat, lehtimiehet, valokuvaajat ja elokuvantekijät, mikä antaa lähtökohtia taidehistorian ja kirjallisuustieteen, musiikin ja äänimaisemien, aistien ja tunteiden tutkijoille sekä elokuvatutkimuksen ja kulttuurihistorian tutkijoille.

Oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden professori Jukka Kekkonen aloittaa kokoelman artikkelillaan *Espanjan sisällissodan poliittinen väkivalta ja vastustajiin kohdistuvat rankaisutoimet vertailevasta näkökulmasta*. Hän avaa näkymän Espanjan sisällissodan väkivallan ja sorron ilmenemismuotoihin, kertoo sodan pääpiirteet ja esittelee myös sitä koskevan uusimman tutkimuksen. Hän kysyy: Miten vastustajia kohdeltiin Espanjan sisällissodassa? Oliko vallankäytössä minkäänlaisia oikeudellisia elementtejä? Kekkonen pohtii myös sitä, miksi Espanjan uhrimäärä nousi poikkeuksellisen korkeaksi. Vaikeniko oikeus aseiden puhuessa? Vertailevan tutkimusotteen avulla Kekkonen nostaa esiin Espanjan sisällissodan erityispiirteet, mutta myös samankaltaisuudet muihin sisällissotiin, esimerkiksi Suomen sisällissotaan suhteutettuna.

Espanjan sisällissodassa tulilinjalle joutui myös katolinen kirkko: papit, mukit, nunnat ja uskovaiset. Tasavaltalaisten viha ja kostonhalu kirkkoa kohtaan näkyi tuhansien kirkonmiesten ja naisten murhina ja katolisten pyhäinkuvien tuhoamisena. Taidehistorian dosentti Kari Kotkavaaran artikkelissa *Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu 1936)* liikutaan alueella, joka on jäänyt harmaaksi, ellei peräti näkymättömiin, vaikka Espanjan sisällissotaa on tutkittu Suomessa, ja vaikka Espanjaan on matkustettu ja sen kulttuuria harrastettu jo pitkään. Kysymyksessä on espanjalaisten intohimoinen ja ambivalentti suhde uskontoon ja erityi-

sesti katolisen kirkon kuviin. Niitä on tuotettu, koristeltu ja hoi-vailtu, ja vuodesta toiseen tuhansia veistoksia kannetaan esille, juhlistavaksi kaduilla ja toreilla. Toisen tasavallan vuosina ja sisäl-lissodassa moni Kristus, Neitsyt ja pyhimys sai kuitenkin surkean lopun. Kotkavaara kertoo näistä tapahtumista ja niiden vieläkin Espanjassa herättämästä mielenkohusta ja erimielisyydestä. Kot-kavaara kysyy, mikseivät edes suomalaiset Espanjan taidetta tut-kineet taidehistorioitsijat näytä tuntevan ilmiötä?

Kulttuurihistorioitsija, FL Hanne Koivisto kysyy artikkelissaan *Aistihavaintojen rikkaus Espanjan sisällissodan kuvauksissa*, miltä Espanjan sisällissota näytti ja kuulosti, miltä se haisi, maistui ja tuntui. Aistien ja tunteiden historian näkökulmasta hän tutkii, miten kansainvälisesti tunnetut kirjailijat, ranskalainen André Malraux, britti George Orwell ja amerikkalainen Upton Sinclair kirjoittivat Espanjan sisällissodan aistimaailmasta. Vertailukohta löytyi suomalaisten vapaaehtoisten rintamakirjeistä ja päiväkir-jakatkelmista. Sotaa käyvän maan äänimaisema nousee tekstissä keskeiseksi. Eikä kyse ollut vain sodan jylinästä ja paukkeesta, vaan myös megafonien kaiuttamasta propagandasta. Musiikilla oli Espanjan sisällissodassa aivan oma paikkansa. Kansainväliset työväenlaulut ja iskelmämusiikki, jazz ja klassiset sävelmät soivat ympäri sotaa käyvää maata.

Myös brittiläisen kuvanveistäjän, Jason Gurneyn kokemus sisällissodasta oli tunteiden ja aistien välittämä. Koivisto esittelee hänen muistelmateoksensa *Ristiretki Espanjaan* ja tuo esille Gur-neyn kauhun ja kiukun, kritiikin ja pettymyksen tapahtumiin. Erityisesti Hemingway saa kuulla kunniansa.

Kansainvälisten valokuvaajien merkitystä käsittelee kulttuu-rihistorioitsija FM Juho Korhonen artikkelissaan *Robert Capan sisällissotakuviin rakennettu realismi*. Hän kertoo Capan kiin-nostavat elämänvaiheet, mutta keskittyy Espanjan sisällissodan tapahtumiin ja Capan humanistisiin elokuviin. Juuri Robert Capa otti koko sisällissodan symboliksi nousseen valokuvan, jota ensin kutsuttiin ”Kuolevaksi sotilaaksi”, sittemmin ”Kaatuvaksi sotilaaksi”. Monet ovat koettaneet rekonstruoida kyseisen kuvan kohdetta ja kuvanottotilannetta. Korhonen seuraa näitä yri-tyk-

siä ja keskustelua siitä, onko kuva aito vai lavastettu – ja missä ja milloin se on otettu. Korhonen johdattaa lukijan kiehtovaan tutkimusprosessiin, jonka viimeistä sanaa ei ehkä voi sanoa.

Kameran linssin läpi katsotaan Espanjan sisällissotaa myös ranskalaisen kulttuurin ja historian asiantuntijan, FM Ossi Lehtiön artikkelissa *Ranskalainen elokuva ja Espanjan sisällissota*. Ranskalainen älymystö osallistui omalla panoksellaan fasismin vastaiseen taisteluun. Sen parhaat voimat tukivat Espanjan tasavaltalaisia, ei niinkään aseita, vaan kulttuurin keinoin ja levittämällä tietoa sodan tapahtumista ja vastapuolen julmuuksista. Espanjan sisällissota onkin yksi ensimmäisistä hyvin dokumentoiduista sodista: uutisfilmejä lähetettiin ympäri maailman. Lehtiö tarkentaa kuvauksensa neljään ranskalaisten Espanjan sisällissodasta kertovaan elokuvaan ja niiden vaiheisiin. Erään hävinneen ja uudelleen löytyneen elokuvan tarina vie lukijat tutkimusmatkalle Yhdysvaltoihin asti.

Aikakauden maineikkaisiin elokuvaajiin kuului neuvostoliittolainen Roman Karmen. Hän kuvasi Espanjan sisällissotaa ja teki sodasta kahden aikatason kollaasin *Grenada, Grenada, Grenada moja* vuonna 1967, kylmän sodan riehussa pahimmillaan. Monimerkityksistä elokuvaa luonnehtii alkujaan elokuvabloginsa kirjoituksessa Kulttuurihistorian professori Hannu Salmi otsikolla *Granada, Granada, Granada*. Kyseessä on toisaalta dokumentti, toisaalta muisto. Oman sävynsä elokuvaan tuo myös propaganda Neuvostoliiton puolesta.

André Malraux on tämän kokoelman useimmin mainittu kirjailija. Hänen tavoitteensa kirjoittaa aikakauden henkisiä virtauksia jäsentelevä keskusteluromaani vie lukijan Espanjan sisällissodan tasavaltalaisten puolelle. Kirjallisuustieteen dosentti Päivi Kosonen kertoo esseessään *Toivon ja toivottomuuden romaanit Espanjan sisällissodasta* André Malraux'n ja hänen vastinparikseen nostetun amerikkalaisen Ernest Hemingwayn yrityksistä ilmaista Espanjan sisällissota modernissa romaanissa. Kumpikin kirjailija oli taustaltaan seikkailija-reportteri ja kumpikin teos otteeltaan omakohtainen. Sekä Malraux'n *Toivo* että Hemingwayn *Kenelle kellot soivat* -romaaaneissa on näkijän ja todistajan

näkökulma, vaikka teokset eivät olekaan suoranaisesti omaelämäkerrallisia. Aika on kohdellut kirjailijoita eri tavoin. Hemingway tunnetaan edelleen, mutta luetaanko Malraux'ta enää muuten kuin tutkijoiden keskuudessa? Perusviritykseltään pasifistiin sotakuvauksiin kuuluva romaani on nytkin ajankohtainen.

Uuden näkökulman Espanjan sisällissotaan avaa myös italian kielen ja kulttuurin emeritusprofessori Luigi de Annan artikkeli *L'Italia e la Guerra di Spagna. Dal Fascismo al neofascismo* (suomennettuna lyhentäen *Italia ja Espanjan sisällissota*). Francon kansallisten joukkojen historia on Suomessa vähemmän tunnettu kuin tasavaltalaisten vaiheet. Sama koskee italialaisten mukaan-tuloa sisällissotaan. De Anna kertoo, mikä sai Italian auttamaan Francoa: Mussolinin Italialla oli pelissä myös omat ulkopoliittiset, Ranskan rajoittamiseen ja Iso-Britannian lähentymiseen tähdänneet tavoitteensa, jotka eivät sodan myötä toteutuneet. Franco ei toisen maailmansodan aikana tullut Italian tueksi, vaan maa joutui tukeutumaan Saksaan. Yhteinen kieli löytyi vasta sodan jälkeen, kun Italian äärioikeisto läheni Francon Espanjaa ja tuli tärkeäksi kumppaniksi anti-kommunistisessa taistelussa.

Kulttuurihistorioitsija FL Hanne Koivisto kääntää artikkelisensa *Solidaarisuuden tunnetta ja sodan todellisuutta – suomalaisten vasemmistointellektuellien tulkintoja Espanjan sisällissodasta* näkökulman kotimaan vasemmistointellektuellien *Kirjallisuuslehden* toimitukseen. Sinne tulvi tekstejä ja kuvia Espanjan sisällissodasta. Miten Raoul Palmgrenin, Arvo Turtiaisen ja Jarno Pennasen solidaarisuus ilmeni runokuvina ja lehtikirjoituksina? Miten Kaisu-Mirjami Rydberg tulkitsi valokuvia? Entä miten sodan kokivat Espanjan kaoottisissa olosuhteissa taistelleet suomalaiset vapaaehtoiset? Minkälaiseksi muodostui tunteiden skaala täällä ja siellä, kun innostuneen alun jälkeen kohdattiin sodan julma todellisuus? Vastauksia löytyy myös teoksesta *Suomen pojat Espanjassa* (1939).

Eräänlaisena vastakuvana tälle teokselle Koivisto luonnehtii Francon puolella taistelleen Carl von Haartmanin sotamuistoja. *Francon joukoista Kollaanjoelle* (1940) kertoo osin samaa, osin eri tarinaa Espanjan sisällissodasta.

Aikalaisiin vetosi niin syvästi Espanjan kansan hätä, että monissa maissa aloitettiin avustustoiminta. Espanjaan toimitettiin lääkkeitä ja ruokaa, ja lapsia tuotiin sodan jaloista turvaan muualle Eurooppaan. Myös Suomessa herättiin toimintaan – erityisesti vasemmistonaisten keskuudessa. Suomen historian tutkija, FM Jaana Torninoja-Latola perehtyy artikkelissaan *Espanjan lasten puolesta, fasismia vastaan. Sylvi-Kyllikki Kilpi mukana avustustyössä Espanjan sisällissodan aikana* SDP:n kansanedustaja Kilven ponnisteluihin avustustyön organisoimiseksi työläisnaisliikkeen keskuudessa. Torninoja-Latola korostaa avustustyön paitsi ideologista myös sukupuolittunutta luonnetta.

Ilmapiiri Suomessa ei ollut Espanjan tasavallalle kovinkaan otollinen. Vain vasemmistososialistit ja kommunistit kokivat, että Espanjan tilanteesta vallitsee täällä virheellinen käsitys ja että sitä oli pyrittävä muuttamaan. Tämä pieni joukko sai kuitenkin paljon aikaan: satoja lehtikirjoituksia, kymmeniä yleisötilaisuuksia ja Suomea kiertäneen näyttelyn. Mistä heidän tuessaan oli kysymys – oliko se solidaarisuutta ja sympatiaa vai silkkaa tasavaltalaisten propagandaa? Ja mitä propagandalla tuolloin ymmärrettiin? Näihin kysymyksiin vastaa historioitsija, FM Mikko Aho artikkelissaan *Espanjan asia on meidän – Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda ja toiminta Espanjan tasavallan puolesta*. Hän kertoo kokoavasti, minkälaisen tiedon varassa vasemmistososialistit kirjoittivat Espanjan sisällissodasta, mitä he kirjoittivat, mihin he pyrkivät, miten asiat liittyivät Suomen oloihin ja mikä merkitys tällä kaikella oli.

Espanjan sydämessä on historiantutkija, VTT Mikko Majanderin esseen otsikko. Essee luotaa syvältä jälkiä, joita Espanjan sisällissota jätti maailmankirjallisuuteen ja -taiteeseen, kun runouden kollektiivinen sydän sykki Espanjan sisällissodalle ja taiteilijat ikuistivat sen teoksiinsa lähtemättömästi. Majander kokoaa yhteen kokoelmassa esiin nousseita kirjailijoihin ja intellektuelleihin liittyneitä teemoja, mutta nostaa myös esiin uusia nimiä ja avaa uusia tulkintareittejä taiteilijoiden ja kirjailijoiden Espanjaan. Eric Hobsbawmin hengessä hän nivoo yhteen kulttuurin ja politiikan ja vetää myös suomalaiset vasemmistopiirit

osaksi länsimaista, Espanjaa sympatisoinutta älymystöä ja Espanjan sisällissodan nostattamaa kulttuurikeskustelua. Federico Garcia Lorca, Pablo Neruda, André Gide, W. H. Auden, George Orwell, Ernest Hemingway, Bertolt Brecht ja Pablo Picasso, jonka tapaamisesta Alvar Aallon ja Maire Gullichsenin kanssa Pariisin maailmannäyttelyssä 1937 Majander kertoo, ovat vain muutamia nimiä taiteilijoiden ja intellektuellien hengästyttävän pitkässä kavalkaadissa.

Kirjallisuutta:

- Aho, Mikko (2006): *Espanjan asia on meidän. Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda Espanjan tasavallan puolesta Espanjan sisällissodan 1936–1939 aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Beevor, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta. Espanjan sisällissota 1936–1939*. Hki 2006.
- Graham, Helen (2004): *Coming to Terms with the Past: Spain's Memory Wars. History Today*, Volume 54, issue 5 May 2004.
- Hobsbawm, Eric (1999): *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*. Vastapaino Tampere.
- Juusela, Jyrki (2003): *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena 2003, Jyväskylä.
- Preston, Paul: *We saw Spain die. Foreign Correspondents in the Spanish civil War*. 2008.
- Sontag, Susan (2002): "Looking at War", *The New Yorker* 9.12.2002.

Viitteet

- 1 Hobsbawm 1999, 202–203.
- 2 Marthe Gellhorn: *The Face of War*, 1959, ks. Preston 2008, 19.
- 3 Orwell (1938), 1974, 54.
- 4 Katalonian tilanteesta, ks. Orwell (1938), 1974, 10–12.

- 5 Beevor 2006, 342–350.
- 6 Sontag 2002, passim.
- 7 Louis Delaprée: ”Le Martyre de Madrid. Témoignages inédites de Louis Delaprée” 1936, ks. Paul Preston, 2008; 18–19.
- 8 Susan Sontag kertoo, että Louis Delapréen kirjoitus ”Le Martyre de Madrid” oli löytynyt lehdistöleikkienä Woolfin pamfletin *Three Guineas* välistä hänen arkistossaan. Sontag 2002, passim.
- 9 Beevor 2006, 356.
- 10 Ks. *Kirjallisuuslehti* 1937, 215, 217.
- 11 Matthews: *Two Wars and More to Come*. New York 1938, ks. Preston, 2008, 52
- 12 Matthews: ”The Education of the Correspondent.” 1946, ks. Preston, 2008, 53.
- 13 Kazin: ”The Wound That Will Not Heal” *The New Republic* 1986, ks. Preston, 2008, 431.
- 14 Esim. *The Spanish Republic at War 1936–1939*. Cambridge, U.P. 2002; Spain 1936. *Resistance and revolution. The Flaws in the Front in Opposing Fascism*. Cambridge, U.P. 1999. *Socialism and War. The Spanish Socialist Party in Power and Crisis 1939–1939*. Cambridge, U.P. 1991, ja ”The memory of murder: mass killing, incarceration and the making of Francoism.” *War Memories, Memory Wars. Political Violence in Twentieth-Century Spain*, 2008.
- 15 Graham 2004, 1.
- 16 Graham 2004, 1–2.
- 17 Graham 2004, 2–3.
- 18 Graham 2004, 4.
- 19 Graham 2004, 4–5, 7.
- 20 Graham 2004, 4–6
- 21 Oikeiston ja keskustan sanomalehtien kannoista, ks. Aho 2006, 136–138. Vasemmistointellektuellien kannasta Espanjan sisällissotaan, ks. Aho 2006.
- 22 Aho 2006, 136–138.
- 23 *Kansan Uutiset* 18.7.1976; Sinervon ja Lehenin puheet, Jenny Pajusen kokoelma, kansio 3, lehdistöleikkeet, Kansan Arkisto. Pohdinnan aihe olisi, miksi Suomessa ei olla oltu kiinnostuneempia Espanjan sisällissodan muistosta. Ovatko syynä omien sotiemme ajallinen läheisyys ja painolasti, Suomesta lähteneiden pieni määrä (noin 80), muistelijoiden haluttomuus muiston ylläpitämiseen vai työväenliikkeen jakautuneisuuteen ja puolueiden priorisointeihin liittyvät syyt.
- 24 Ks. tarkemmin Juusela 2003, 404–406.